KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 8

OBSAH

KAČALA, J.: Rokovania zjazdov a jazykoveda 257
KRÁĽ, Á.: Zákonitosti kultúry jazyka 261
HORÁK, G.: Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti 267
BENKOVIČOVÁ, J.: Využívanie zvukovo blízkych slov . . . 273
DVONČ, L.: Pomenovania typu *áčko* 279

Rozličnosti

Množné číslo slov *prax* a *syntax*. J. Horecký 282

Správy a posudky

Za profesorom Jánom Oravcom. J. Kačala 284
Kniha o Metodovi. V. Blanár 285

Spytovali ste sa

Kto je to ševkyňa? M. Pisárčiková 287
Prosím si dva miláčiky, či dvoch miláčikov? J. Pavlovič . . 288

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 8

Rokovania zjazdov a jazykoveda

JÁN KAČALA

Rok, v ktorom si pripomíname 65. výročie založenia Komunistickej strany Československa, je zároveň rokom významných politických udalostí v živote celej našej krajiny. V tomto roku sa uskutočnil aj 17. zjazd Komunistickej strany Československa a zjazd Komunistickej strany Slovenska a v tesnej časovej, ale najmä bezprostrednej ideovej nadväznosti na obidva zjazdy sa uskutočnili všeobecné voľby do zastupiteľských orgánov všetkých stupňov. Je prirodzené, že celá naša krajina nielen žila zvýšenou politickou aktivitou v čase príprav na vrcholné rokovanie Komunistickej strany Československa a Komunistickej strany Slovenska, lež najmä v pozjazdovom období je náš verejný a politický život naplnený úsilím správne pochopiť zámery zjazdových rokovaní, nájsť si pri ich realizácii svoje miesto a aktívnou prácou prispievať k formulovaniu politických cieľov a ciest, ktoré budú viesť k cieľavedomému napĺňaniu záverov zjazdov konkrétnymi skutkami.

65. výročie založenia Komunistickej strany Československa a príprava jej 17. zjazdu i zjazdu Komunistickej strany Slovenska našli svoj odraz aj v práci jazykovedcov, konkrétne v činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v predchádzajúcom i v tomto roku. V práci pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa nielen prejavilo pochopenie politického významu a dosahu pripravovaných rokovaní vrcholných politických orgánov našej krajiny, ako aj výročia vzniku Komunistickej strany Československa, ale svoj bezprostredný výraz našlo toto pochopenie vo zvýšenom pracovnom úsilí, vo formulovaní kolektívnych aj individuálnych záväzkov v rámci socialistického súťaženia, v hľadaní ďalších nových možností racionalizovať prácu v pracovných kolektívoch, ako aj medzitímovo, v hľadaní

netradičných metód v okruhu popularizácie vedeckých poznatkov o slovenčine a prenášania jazykovedných poznatkov do spoločenskej praxe vôbec.

Zvýšené pracovné úsilie autorského kolektívu *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* vyústilo v tom, že sa záverečná časť rukopisu spolu s úvodom a vysvetlením zásad spracovania slovníka mohla odovzdať do výroby v 3. štvrťroku 1985. Autorský kolektív sa rozhodol venovať toto slovníkové dielo so širokým spoločenským uplatnením 65. výročiu založenia Komunistickej strany Československa. Súťažiace kolektívy brigád socialistickej práce i jednotlivci si na počesť tohto výročia i konania 17. zjazdu Komunistickej strany Československa a zjazdu Komunistickej strany Slovenska dali hodnotné záväzky zamerané na zvýšenie kvality svojich pracovných výsledkov, na napísanie angažovaných príspevkov do odborných časopisov i do dennej tlače a na zefektívňovanie práce v okruhu prenášania jazykovedných poznatkov do praxe a najmä v oblasti popularizácie týchto poznatkov. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV prihlásil do celoakademickej súťaže s názvom *O najhodnotnejšie výsledky vedeckého výskumu z hľadiska výraznejšieho ovplyvnenia spoločenskej praxe, resp. spoločenského vedomia* publikáciu *Jazyková poradňa odpovedá,* v ktorej autorský kolektív netradičnou a čitateľsky príťažlivou formou rieši problémy spisovného jazyka a jeho používania v každodennej praxi s osobitným zreteľom na aktuálne jazykové otázky, na ktoré používatelia spisovného jazyka nemôžu dostať odpoveď v jestvujúcich jazykovedných príručkách, lebo v nich nie sú tieto otázky ešte zachytené. Ide tu napr. o novoutvorené slová a ich štylistické vlastnosti, o kodifikáciu pomenovaní prevzatých z iných jazykov, o nové javy v ohýbaní slov, v skladbe, teda napospol o javy, ktoré sú prejavom dynamiky súčasného stavu jazyka a jeho používania v spoločenskej komunikácii.

Rok zjazdov predznamenal 27. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Otvoreným kritickým reagovaním na najsúčasnejšie problémy budovania socialistickej spoločnosti v Sovietskom zväze, hlbokou vedeckou analýzou týchto problémov, rozborom medzinárodnej situácie a formulovaním základných protirečení súčasnej epochy, ako aj novým a naliehavým zdôraznením mierového spolunažívania dvoch svetových sústav a všestrannou podporou mierového úsilia národov sveta stal sa 27. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a výsledky jeho rokovania udalosťou, ktorá je koncentrovaným vyjadrením revolučnosti našej epochy a revolučného prístupu k potrebám jej ďalšieho vývinu.

Komplexná analýza súčasnej etapy výstavby socialistickej spoločnosti v Československu bola základňou, z ktorej sa na 17. zjazde Ko-

munistickej strany Československa pristúpilo k formulovaniu celkovej strategickej línie orientovanej na urýchlenie hospodárskeho, sociálneho a spoločenského rozvoja založeného predovšetkým na intezívnom uplatnení vedecko-technického pokroku. Z takto formulovanej celkovej orientácie našej spoločnosti v nasledujúcich piatich, resp. pätnástich rokoch je zreteľný aj význam vedy, o ktorý sa má tento rozvoj opierať.

Pre jazykovedu vyplývajú z dokumentov 17. zjazdu KSČ a zjazdu KSS závery týkajúce sa celkového zamerania jazykovedného výskumu (vednej politiky v jazykovede), vlastnej výskumnej práce, jej metód, ako aj vedecko-organizačnej a aplikačnej práce vo vednom odbore. Základné oblasti pôsobenia v jazykovede v 8. päťročnici možno vidieť v súlade s rokovaním a závermi obidvoch zjazdov:

1. v rozvíjaní základného výskumu, v tvorbe nových poznatkov a koncepcií, ktoré majú predstih pred praxou;

2. vo výchove kvalitného vedeckého dorastu, ktorý zaručí nielen reprodukciu výskumných síl v našom vednom odbore, ale bude schopný aj riešiť nové úlohy, ktoré donáša naša epocha aj v oblasti výskumu jazyka a jeho mnohostranného fungovania v spoločenskom živote;

3. v spolupráci s vysokými školami tak pri riešení vedeckých projektov, ako aj vo vyhľadávaní a príprave talentovaných poslucháčov schopných vedeckej práce;

4. v úzkom spojení vedy s praxou, v hľadaní účinných foriem prenášania jazykovedných poznatkov do širokej spoločenskej praxe, najmä jazykovovýchovnej a redakčnej, i spôsobov formovania vedomia socialistického človeka, ako aj v saturovaní potrieb spoločenskej praxe v otázkach jazyka a potreby jazykovedných publikácií so širokým uplatnením.

Pravda, aj pri vytýčení uvedených základných oblastí si musíme byť vedomí komplexnosti nášho vedného odboru a pôsobenia v ňom. Komplexnosťou tu myslíme sledovanie prinajmenej týchto aspektov v ich vzájomnej väzbe: rozvoj teórie a metodológie, prehlbovanie vedomia historickosti takého spoločenského javu, akým je národný jazyk, starostlivosť o aplikačnú zložku výskumu, ako aj účinnú realizáciu a podporu vedeckých zámerov organizačnými, edičnými, výchovnými a ostatnými prostriedkami. Iba tento komplexný prístup k riešeniu rozvoja a potrieb vedného odboru môže zaistiť nevyhnutnú kvalitu vedeckej práce a jej zvyšovanie, jej intenzifikáciu a spoločenskú účinnosť. Pokiaľ ide o požiadavku kvality, musí aj oblasť vedy rátať s tým, čo povedal na 17. zjazde KSČ Jozef Lenárt: „Pričiníme sa, aby sa zápas o kvalitu stal celonárodným, aby sa stal vecou cti a vlastenectva."

V 8. päťročnici sa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sústreďujeme na také projekty z oblasti súčasného spisovného jazyka,

ako je akademická *Syntax slovenského jazyka,* projekt *Slovenčina v súčasnej komunikácii* (s predpokladaným využitím sociolingvistických prístupov), *Synonymický slovník slovenčiny* a nové *Pravidlá slovenského pravopisu* (založené na dlhoročných výskumoch slovenskej pravopisnej sústavy a jej uplatňovania v praxi, na overených princípoch pravopisnej sústavy slovenčiny a na jej ďalšej racionalizácii a demokratizácii).

V okruhu konfrontačného výskumu slovenčiny s inými jazykmi zostáva profilujúcou úlohou *Veľký slovensko-ruský slovník,* ktorý má ako vedecká konfrontácia slovnej zásoby spisovnej slovenčiny so spisovnou ruštinou nielen veľký odborný význam, ale aj široký kultúrny a politický dosah doma aj v zahraničí.

V oblasti historického a nárečového výskumu zostávajú najdôležitejšími úlohami *Historický slovník slovenského jazyka* a *Slovník slovenských nárečí.* Pre túto oblasť značia veľký politický kapitál slová z politickej správy ÚV KSČ 17. zjazdu, v ktorých sa osobitne pripomína „význam historických vied a nevyhnutnosť ich ďalšieho rozvoja". V tejto súvislosti hodno citovať slová Miroslava Válka, ktoré povedal na 17. zjazde KSČ: „Byť vlastníkom svojich dejín, ich pokrokového odkazu je nevyhnutným predpokladom socialistického vlastenectva a bez uvedomelého socialistického vlastenectva nevzniká internacionalistické cítenie." Takéto ciele sa budú sledovať okrem iného aj „výchovou dejinami", ako sa to formuluje v správe Ústredného výboru KSS, ktorú predniesol na zjazde Komunistickej strany Slovenska s. Jozef Lenárt.

V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV si uvedomujeme význam vedeckých diskusií pre rozvoj vedného odboru, najmä jeho teórie a metodológie, ako aj z hľadiska jeho prínosu pre spoločenskú prax. Preto sa pokúšame prostredníctvom hlavných redaktorov a redakčných rád jazykovedných časopisov v tejto päťročnici pristupovať k tejto úlohe organizovane a na redakčných radách takéto diskusie naozaj zorganizovať starostlivým výberom témy, úvodného príspevku, ako aj ďalších účastníkov diskusií. Aj takto chceme napĺňať činmi slová z politickej správy ÚV KSČ 17. zjazdu KSČ, že „spoločenskovedný front musí s väčšou smelosťou a sústavnosťou analyzovať život našej spoločnosti, zamerať svoje úsilie na vypracúvanie koncepcií a návrhov slúžiacich na urýchľovanie sociálno-ekonomického rozvoja, skvalitňovanie politického systému, zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu, prognózovanie spoločenského vývoja."

Pre ďalší rozvoj jazykovedy je nevyhnutný interdisciplinárny kontext, jej kontakty s príbuznými aj nepríbuznými vednými disciplínami. V 8. päťročnici sa tento interdisciplinárny kontext jazykovedy zosilní najmä zapojením jazykovedného výskumu do riešenia medzi-

odborovej úlohy *Komplexný výskum človeka v období vedecko-technického rozvoja.*

Ako vedeckí pracovníci, ktorým záleží na budúcnosti vlastného vedného odboru, sa chceme a musíme angažovať v otázke, ako sa v našej spoločnosti práve v súčasnosti, keď sa význam vedy zdôrazňuje doslova všade, pamätá na utváranie priaznivých ekonomických a sociálnych podmienok mladým vedeckým pracovníkom a najmä vedeckým ašpirantom. Hoci je pre vedeckú prácu charakteristický aj entuziazmus a sebaobetovanie, musíme pripomínať, že súčasný stav, keď nádejní vedeckí ašpiranti alebo talentovaní mladí vedeckí pracovníci odchádzajú zo sféry vedeckej práce z finančných dôvodov, nie je priaznivý ani pre súčasný stav, ani — a to najmä — pre budúcnosť vedných odborov a vedy vôbec.

A napokon — hoci nie na poslednom mieste — v oblasti jazykovej kultúry bude predstavovať dôležitú náplň práce jazykovedcov, ale aj ostatných zainteresovaných pracovníkov prenášanie výsledkov interdisciplinárnej konferencie o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti z r. 1985 do spoločenskej praxe, predovšetkým v najdôležitejších sférach jazykovej komunikácie. Závažnosť výsledkov tejto vedeckej konferencie si vyžaduje, aby sa tieto výsledky stali nielen aktívnym majetkom všetkých, čo používajú spisovnú slovenčinu ako svoj profesionálny nástroj, lež aby sa stali aj súčasťou kultúry a kultúrnosti celej našej spoločnosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Zákonitosť kultúry jazyka

ÁBEL KRÁĽ

Úvahu o jazyku a myslení (Kultúra slova, *20,* 1986, s. 225—229) sme uzavreli konštatovaním, že záujem o jazyk sa silno motivuje vzťahom jazyka a myslenia. Cibrenie a zdokonaľovanie jazyka je totiž aj cibrením a zdokonaľovaním myslenia a naopak.

Činnosť, ktorou sa veci zdokonaľujú tak, že človeku lepšie slúžia, je kultivovanie. Produkty kultivujúcej činnosti tvoria kultúru. Z tohto hľadiska sa treba pozerať aj na jazyk.

☆ ☆ ☆

Označenie *kultúra* pochádza z latinčiny a jeho základný význam je „sadenie, pestovanie, šľachtenie (napr. rastlín)". Dnešný význam tohto slova je širší. No zostala v ňom, resp. vo formách *kultivovať,*

kultivovanie pôvodná zložka „šľachtenie", „pestovanie" čohokoľvek. Touto významovou zložkou je kultivovanie — cieľavedomé zasahovanie do tvorivých síl prírody podľa programu odvodeného z ľudských potrieb. Je to humánne (antropologicky) orientované zdokonaľovanie vecí. Kultivovanie je tvorivá (kreatívna) činnosť. Aj keď bola (alebo je) orientovaná navonok, k prírode, človek v nej cibrí aj svoje schopnosti, získava skúsenosti a poznatky, mení svoj vzťah k prírode, čiže kultivuje aj sám seba. Podstatný význam všetkej kultivujúcej činnosti je vlastne v kultivovaní človeka.

Na prvý pohľad sa zdá, že vývin kultúry sa začínal zdokonaľovaním (kultivovaním) predmetov dennej potreby, napr. tvorením nástrojov. To by značilo, že sa vývin kultúry začínal tzv. hmotnou kultúrou. Zdá sa to logické: človek si najprv musel zabezpečovať holú existenciu (v tom si pomáhal aj tvorením a používaním rozličných nástrojov), až potom sa mohol venovať inej činnosti a tvoriť aj iné predmety. Príroda totiž bola (aj je) štedrá i skúpa, priateľská i nepriateľská, príjemná i drsná. Ponúkala hojnosť plodov, no nie vždy a všade, a tieto plody bolo treba vyhľadávať, zbierať, upravovať a chrániť. Príroda ponúkla človekovi pomocníka v ohni, no ten bolo treba udržiavať alebo namáhavo zakladať. Zvieracia ríša nebola iba zdrojom potravy, lež aj stálym nebezpečenstvom pre život. Deň sa strieda s nocou, teplo s chladom, slnečné dni s daždivými. Veci poznané a známe sa nachádzajú medzi neznámymi. Človek sa s tým vyrovnával jedinečným a v prírode neopakovateľným spôsobom.

Tvorivá ľudská činnosť, schopnosť abstrahovať a myslieť zlepšovala pozíciu človeka vo vzťahu k prírode. Myšlienkové operácie s prítomnými aj neprítomnými predmetmi (a javmi), ich premietanie v mysli umožňovali nájsť medzi nimi rozličné vzťahy, súvislosti a podmienenosti, umožňovali spoznávať ich, objavovať v nich nové užitočné vlastnosti, pôsobiť na ne, ovplyvňovať ich tak, že si ich človek prispôsoboval, a teda zdokonaľoval — šľachtil čiže kultivoval.

V tvorivej kultivujúcej činnosti sa ľudské sily a schopnosti znásobovali kolektívnou prácou, lebo človek sa vyvíjal ako sociálny tvor v rozsahu, ktorý sa v prírode tiež neopakoval. Mal totiž nástroj na koordináciu činnosti a výmenu myšlienok takej povahy, že podstatne prevyšoval všetky iné komunikačné systémy. Mal zvukový artikulovaný jazyk.

Jazyk bol vlastne jedným z prvých a najdôležitejších ľudských nástrojov. Podľa toho sa vyvíjal aj vzťah človeka k jazyku — bol to vzťah tvorivý, kultivujúci. A tak bol človek od prvopočiatku svojho bytia tvorcom dvoch kultúr — hmotnej (to boli nástroje a predmety fyzickej práce) a duchovnej (to bol predovšetkým jazyk, no aj umenie a iné duchovné výtvory).

V rozvoji kultúry ťažko určovať časové priority medzi hmotnou a duchovnou kultúrou. Vyvíjali sa spolu, ba aj vo vzájomnej súvislosti a závislosti, no so silnou prioritou významu jazyka a myslenia pre život, prácu a vývin človeka a spoločnosti, hoci zasa vieme, že pôvod všetkého je v práci.

Jazyk bol aspoň dvojakým spôsobom aj účastníkom vzniku ľudského vedomia: *1.* ako nástroj myslenia a označovania, *2.* ako nástroj medziľudského styku.

Pomocou jazyka sa ľudské abstrakcie stali reálnymi objektmi, ktoré sa dali pozorovať a dalo sa s nimi manipulovať, mohli sa odovzdávať iným a od iných sa mohli aj prijímať. Jazykové reality tvorili osobitný svet (závisiaci od objektívnej reality, no súvisiaci aj s nositeľom jazyka). Jazykovými prostriedkami si človek vytvoril odstup od subjektívneho myšlienkového sveta a vzťah k nemu (osamostatnil a spredmetnil ho). Prežívanie tohto vzťahu bolo jednou z podmienok sebauvedomenia, t. j. vzniku ľudského vedomia.

A jazykom sa človek aj socializoval — ním sa mohol myšlienkovo stýkať s inými ľuďmi, pričom sa myšlienkové predmety stávali predmetmi sociálnymi, nadindividuálnymi. Patrili spoločnosti, nie jednotlivcovi. Jednotlivec sa ich musel zmocňovať ako každej inej objektívnej reality. V tejto práci vystupoval subjekt a spoločenstvo, formoval sa vzťah hovoriaceho človeka k spoločenstvu iných hovoriacich ľudí a k ich myšlienkovým výtvorom. Človek v rečovej činnosti prežíval a objektivizoval svoj vzťah k sociálnej realite a k príslušníkom spoločenstva. To bol druhý podnet jeho sebauvedomovania a vzniku ľudského vedomia.

Človek si uvedomil seba nielen vo vzťahu k prírode, lež aj k myšlienkovému svetu, k iným ľuďom, k spoločnosti a k spoločenským výtvorom. Uvedomil si svoje miesto a svoju úlohu, svoje postavenie v prostredí a svoje bytie ako bytie v priestore a čase (rozvíjal svoju pamäť). Tým sa upevnila subjektívna individualita a identita človeka. A na tom všetkom má významný podiel aj jazyk.

☆ ☆ ☆

V našom hľadaní podstaty a zmyslu kultúry a jej vzťahu k jazyku zostáva otvorená otázka zdroja a motivácie tvorivej činnosti človeka. Odpoveď na túto otázku je vcelku jednoduchá: Elementárny biologický dej je získavanie a vydávanie energie. Je to predpoklad každej činnosti. Platí zákonitosť, že jedinec nemôže vydať viac energie, než prijal, a vo výhode je ten, čo získa viac a vydáva menej energie. Človek si svojou schopnosťou abstrahovať a myslieť, formovať a vzájomne si vymieňať myšlienkové obsahy, tvoriť kolektívnu skúsenosť a kolek-

tívne poznatky zabezpečil oproti celej prírode výhodné postavenie. A toto postavenie sa stále zlepšovalo zväčšovaním jeho nezávislosti od prírodných síl.

Meniace sa životné prostredie, nevyčerpateľné bohatstvo prírody a jej dynamika trvalo podnecovali ľudské myslenie a ľudskú tvorivú činnosť. V nej človek získaval nové poznatky a v tvorivom myslení ich zasa integroval do celku starších poznatkov. Zväčšovala sa jeho myšlienková kapacita a rozvíjalo sa aj samo myslenie. Dynamika prírody sa na človeku biologicky prejavila ako vývin mozgu, funkčne ako vývin myslenia. No prejavila sa aj ako dynamika jazyka, veď jazyk a myslenie tvoria jednotu. Jazyk bol tým najelementárnejším nástrojom využívaným pri iných činnostiach a osobitne pri myslení. Jazykom a do jazyka sa ukladali duchovné výdobytky ľudskej práce a aj jeho prostredníctvom sa rozvíjali tvorivé ľudské schopnosti. A ony sa zasa celkom nevyhnutne prejavovali aj obohacovaním a rozvíjaním jazyka, jeho zdokonaľovaním — kultivovaním.

Dynamika jazyka sa odvodzuje od dynamiky myslenia, ktorá je špecificky ľudským prejavom dynamiky prírody. Tieto súvislosti sú zákonité. **A pretože dynamika myslenia a jazyka má nezvratný, zákonitý smer zdokonaľovania a zdokonaľovanie jazyka** (a iných vecí) **chápeme ako kultivovanie a kultúru, kultivovanie jazyka je tiež zákonité a mohlo by sa hovoriť o zákonitosti, resp. azda aj o zákone kultúry jazyka.**

Lenže ak by sme chceli hovoriť o zákonitosti kultúry jazyka, museli by sme brať do úvahy, že platí v sociálnej sfére a je sociálne špecifická: človek (spoločnosť) môže jej pôsobenie ovplyvňovať: môže napr. cieľavedome tvoriť podmienky na jej pôsobenie, uľahčovať a zrýchľovať tak vlastný vývin, alebo môže zhoršovať tieto podmienky a obmedzovať jej pôsobenie — no aj s dôsledkami spomaľovania vlastného vývinu. Nie je to jediná oblasť, kde človek môže konať proti sebe.

Ak prijmeme také chápanie kultúry, ako sme uviedli, zostáva vysvetliť, čo možno pokladať za zdokonaľovanie a šľachtenie, t. j. kultivovanie a ako možno zlepšovať podmienky na pôsobenie zákonitosti kultúry jazyka. Nepochybne sa musíme priklonit k humánne pozitívnemu riešeniu: kultivovanie je taká činnosť, v ktorej sa veci menia (aj tvoria) tak, že lepšie slúžia človeku, zabezpečujú jeho fyzické zachovanie a duchovný pokrok najmä rozvojom jeho schopností, získavaním poznatkov, poznávaním zákonov prírody a spoločnosti a ich využívaním. Kultúra je proces, stupeň a stav kultivovania a výsledok kultivujúcej činnosti. Kultivovanie sa musí prejavovať lepším usú-

vzťažňovaním vecí s človekom, a to jednak ich lepším využívaním, jednak ich úpravou.

O jazyku sme povedali, že je nástrojom myslenia (resp. aj uchopovania skutočnosti) a nástrojom dorozumievania. Je výtvorom človeka, takže jeho vlastnosti sú realizáciami potrieb človeka. No ako fyzický jav má aj vlastnosti, ktorých podstata je od človeka nezávislá podobne ako iné prírodné javy. Vlastnosti jazyka treba vidieť v jeho súvzťažnosti s myslením a uchopovaním sveta, ďalej v súvzťažnosti s dorozumievaním a v jeho fyzickej podstate. Kultivovanie jazyka je prehlbovanie jeho súvzťažnosti s človekom a jeho potrebami, zdokonaľovanie jeho vlastností, zlepšovanie jeho využívania. Kultúra jazyka je proces, stav a stupeň kultivovania jazyka a výsledok kultivujúcej činnosti (kultivovanosť) prejavujúci sa v rečových aktoch a v rečových produktoch.

Podmienky na pôsobenie zákonitosti kultúry jazyka sa v modernej spoločnosti zlepšujú teoretickou činnosťou i výchovou používateľov jazyka k uvedomelej jazykovej práci. Úlohou teórie je študovať jazyk, jeho vzťah k človeku a svetu, poznávať zákonitosti jeho vývinu a odvodzovať z toho závery pre prax. Cieľom výchovy používateľov jazyka je formovanie ich vzťahu k jazyku tak, aby to bol vzťah vedome aktívny a tvorivý, ďalej zdokonaľovanie subjektívnych jazykových návykov a schopností, cibrenie jazykového citu pre aktuálne požiadavky jazykovej kultúry v individuálnej praxi. Jestvuje všeobecná podmienka na pôsobenie zákonitosti jazykovej kultúry — to je všestranné kultivovanie používateľov jazyka, kultivovanie ich životného a pracovného prostredia. Na jazyk pôsobí preto, lebo súvisí s jeho podstatou — s jeho spätosťou s myslením, vedomím a prácou.

☆ ☆ ☆

Možno rozlíšiť kultúru jazyka a kultúru reči. Kultúra jazyka sa týka jazykových prostriedkov a ich vlastností v ich historickom zaradení. Kultúra reči sa týka jazykových procesov a ich produktov. Kultúra jazyka a kultúra reči tvoria takú istú jednotu ako sám jazyk a reč (porov. Kultúra slova, *20,* 1986, s. 193—197).

Analýza zložiek kultúry jazyka a reči je jednou z aktuálnych úloh modernej jazykovedy. Táto tematika sa už spracúva v osobitných knižných publikáciách (k najznámejším a najlepším patrí knižka B. N. Golovina Osnovy kuľtury reči, Moskva 1980; na niektoré myšlienky nás inšpirovala práve táto knižka). No otázky kultúry reči tvoria rozsiahlu a komplikovanú problematiku, s ktorou sa bude treba ďalej systematicky zaoberať. Naznačuje to azda aj nasledujúci výpočet zložiek kultúry jazyka a reči, ako vychodí z našich úvah.

Kultúru jazyka vo vzťahu jazyk — myslenie predstavujú napr. takéto vlastnosti jazyka: bohatstvo jazykových prostriedkov, ich diferencovanosť, jednoznačnosť a logická adekvátnosť, dynamickosť jazyka, jeho kreatívnosť, usporiadanosť a historická kontinuita, t. j. identita.

Vo vzťahu jazyk — dorozumievanie kultúru jazyka reprezentujú tieto jeho vlastnosti: bohatstvo, diferencovanosť, jednoznačnosť, ustálenosť a stabilita jeho prostriedkov, dynamickosť, ekonómia a efektívnosť, usporiadanosť a estetickosť jazyka.

Kultúru rečového procesu z hľadiska jeho zvukových čŕt charakterizujú tieto vlastnosti: ortoepická a ortofonická správnosť, artikulačná zreteľnosť a výraznosť, intonačná logickosť a jednoznačnosť, intonačná výraznosť a intonačné bohatstvo, prednesová primeranosť a presvedčivosť prejavu, eufónia reči, logicky správne a nerušivé dýchanie, funkčnosť zvukových prostriedkov, funkčné využívanie vlastností hlasu a neutralizácia vplyvu čítania na prednes.

Kultúra rečových prejavov (komunikátov) sa manifestuje v ich jazykovej správnosti, presnosti a jednoznačnosti, v logickosti a bohatosti použitých prostriedkov, vo výraznosti, obraznosti, primeranosti a funkčnosti použitých prostriedkov, v účinnosti, presvedčivosti, estetickosti, usporiadanosti a úspornosti prejavu.

☆ ☆ ☆

Zákonitosť kultúry jazyka (a reči) podstatne prekračuje účinnosť jazykových noriem. Má všeobecnejšiu platnosť. Treba uvážiť, aký vzťah majú tieto skutočnosti k teórii jazyka (najmä spisovného jazyka). Nepochybné je prinajmenšom to, že zo zákonitosti kultúry jazyka by sa mala odvodiť výchovná a regulatívna činnosť jazykovedy. Položme si teda aspoň dve otázky:

1. **či sme pochopili podstatu, zmysel a význam jazykovej výchovy v školách a kultúrnych inštitúciách a**
2. **či chápanie kultúry jazyka v slovenskej jazykovede a kultúre nie je ešte stále povrchové, úzkoprsé, a preto aj historicky labilné.**

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Ks

Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti

GEJZA HORÁK

1. Zámer, aby usilovanie o jazykovú kultúru dostalo širokú a pevnú základňu aj v okruhu zvukovo realizovaných (hovorených) prejavov spisovnej slovenčiny, celkom prirodzene povzbudilo vyjdenie (nových) *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953). Diskusia, ktorá ich vydanie predchádzala, sprevádzala a preverovaním navrhovaných pravopisných úprav potom odobrila, bola poučnou sondou verejnej mienky. Ukázalo sa, že i neveľká úprava pravopisu si vyžaduje dobre premyslený postup, prípravu verejnej mienky na základe odborného vysvetlenia i odôvodnenia a presvedčivého (názorného) dokázania, že nejde o svojvôľu jazykovedcov, lež o potrebu, ktorá dozrela nielen na základe odborného skúmania, ale i dennej pisateľskej a pedagogickej praxe, a pýta sa do života. Neobišlo sa to bez polemík, ba ani malicherných škriepok, ktoré si žiadali od slovenských jazykovedcov rozvážny odborný aj spoločenský takt a trpezlivosť v záujme celospoločenskej spoločnej dobrej veci.

Dve pravopisné úpravy — prvá: rovnaké písanie tvaru minulého času v množnom čísle bez ohľadu na prirodzený a gramatický rod podmetu vety podľa výslovnosti vo väčšine našich nárečí s *-li;* druhá: písanie predpony *z-/zo-, s-* podľa správnej výslovnosti — vyzdvihli význam výslovnosti vo vzťahu k pravopisu. Ukazovateľom správneho písania sa v obidvoch bodoch stala správna výslovnosť. Tá bola živo opretá o dobrý výslovnostný úzus, ktorý sa dá ľahko preveriť (aj získať) po osvojení si poučiek o znelostnej asimilácii slovenských spoluhlások čiže po získaní elementárnych vedomostí zo základnej školy. (Pritom poučky o znelostnej asimilácii vychádzajú zo správneho výslovnostného zvyku.) Obidve úpravy sa opierali o správnu výslovnosť a vyzdvihli jej význam. Ale nepriamo ju podporila i tretia úprava: písanie predložiek *z/zo, s/so* podľa ich gramatickej funkcie — v genitíve predložka *z/zo,* v inštrumentáli predložka *s/so,* bez ohľadu na správnu výslovnosť. Rozlišovanie správneho písania a správnej výslovnosti totiž urobilo našich ľudí aj v tomto bode pravopisnej úpravy vnímavejšími na vzťah pravopis — výslovnosť, ale i na vzťah gramatika — výslovnosť.

Pravopisná úprava teda pravopis (ortografiu) a správnu výslovnosť (ortoepiu) zblížila. Aj u bežného používateľa spisovnej slovenčiny vzniklo úsilie a ambícia poznať zákonitosti správnej výslovnosti, ktoré by boli formulované v kodifikovanej ortoepickej norme, a premyslenejšie ich viazať s ortografickou normou, ba spájať ich aj s gramatickým a lexikálnym plánom spisovnej slovenčiny.

Upravené a podnes platné *Pravidlá slovenského pravopisu* sú dielom úradne potvrdenej komisie, ktorá je ich kolektívnym autorom. Po odstupe času možno so zadosťučinením povedať, že úpravu prijala naša verejnosť so súhlasom a s uspokojením: bez ťažkostí sa veľmi dobre ujala a osvedčila v praxi. Bola to dobrá pravopisná úprava.

2. Pri preberaní a premeriavaní vzťahu ortografia — ortoepia z hľadiska pozdvihnutia jazykovej kultúry sa čoraz nástojčivejšie hlásila požiadavka dať našej širokej verejnosti aj v okruhu výslovnosti paralelnú príručku s takým stupňom spoločenskej záväznosti, akú majú *Pravidlá slovenského pravopisu.* Mali sme síce príručku Bartekovu (*Správna výslovnosť slovenská,* 1941) a Stanislavovu (*Slovenská výslovnosť,* 1945), no ani jedna z nich nemala plné spoločenské schválenie, a teda ani úplnú záväznosť. (Okrem toho Stanislavova príručka nemala výslovnostný slovník.)

Úlohu pripravovať záväznú ortoepickú príručku mala ortoepická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. — Po zavedení (upravených) *Pravidiel slovenského pravopisu* komisia sa začala schádzať pravidelnejšie pod predsedníctvom národného umelca Janka Borodáča a potom národného umelca Viliama Záborského; tým sa i navonok dokumentovala u nás tradičná spätosť ortoepie s krásnym, umeleckým slovom na javisku. Ale pracovné schôdzky komisie sa neraz vyčerpávali v zdĺhavých diskusiách o drobných a drobiacich čiastkových problémoch. Neuzavreté a opakované diskusie však názorne potvrdzovali jestvujúcu spoločenskú náladu v okruhu výslovnosti a upozorňovali, že kodifikácia výslovnostnej normy nebude v našej kultúrnej verejnosti menej citlivá ako pred ňou uskutočnená úprava kodifikácie pravopisnej sústavy. Okrem toho sa latentne i zjavne prihlasovala otázka *Kto? Kto bude autorom ortoepickej príručky* (problém autorstva) a tá mala odraz i v diskusiách pôvodnej komisie. Pritom sa postupne ukazovalo, že jednotný koncept príručky by sa nedal dosť dobre vypracovať ako súhrn čiastkových kapitol členov komisie.

Úlohou vypracovať koncept ortoepickej príručky vrátane výslovnostného slovníka bol na základe svojej odbornej prípravy a zacielenia a osobného jazykovedného výskumu poverený člen ortoepickej komisie doc. dr. Ábel Kráľ. V priebehu prípravy a priam ako prípravu konceptu uverejňoval v našom časopise seriál článkov (pozri ročníky 1974, 1975, 1976), ktoré boli podkladom na diskusiu ortoepickej komisie. V tom období predsedníctvo ortoepickej komisie najmä z organizačných dôvodov prevzal prof. Horecký, a to preto, aby sa práca (novej) komisie koncentrovanejšie zacielila na zamýšľaný výsledok — vydanie záväznej normatívnej príručky pod názvom *Pravidlá slovenskej výslovnosti.* Aj potom sa pokračovalo v živej diskusii, vo výmene náhľadov, no už v konkrétnom zacielení na príručku. Autor budúcej

ortoepickej príručky, anticipujúc vydanie jej teoretickej časti a vlastne príručky ako celku (výkladová časť + výslovnostný slovník), vydal v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v r. 1979 rozsiahly *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* a potom r. 1982 aj jeho druhé, opravené vydanie; to sa takmer úplne zhodovalo s prvým vydaním. Pritom separátne vydanie slovníka mohlo sa stať východiskom širšej verejnej diskusie o chystaných Pravidlách slovenskej výslovnosti ako celku.

Kráľov koncept ortoepickej príručky potom prešiel oponentským konaním (E. Pauliny, M. Romportl) a nakoniec ho ako lektori posúdili traja členovia komisie (J. Horecký, Š. Peciar, V. Záborský) a príručka ako úplná (kompletná, zahŕňajúca výkladovú, teoretickú časť i časť slovníkovú) pod názvom *Pravidlá slovenskej výslovnosti* v r. 1984 vyšla v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve.

3. Kráľove *Pravidlá slovenskej výslovnosti* obsahujú dve základné časti, a to výkladovú a slovníkovú, ortoepický slovník. Výkladovú časť tvorí *A) I. Teoretická časť, II. Fonetická časť; B) Systematická časť — Ortoepia slovenčiny: I. Hláskové (segmentálne) javy, II. Z ortoepie prozodických (suprasegmentálnych) vlastností* a *C) Prílohy: Ortografické a fonetické zápisy textov, O literatúre a prameňoch; Poznámka autora.* — Ortoepický slovník ani v kompletnom vydaní príručky autor rozsahom ani obsahom proti predchádzajúcim (samostatným) vydaniam výraznejšie nemenil.

4. Na otázku, ako autor *Pravidiel slovenskej výslovnosti* vyladil svoju koncepciu príručky s koncepciou (resp. názormi a postojmi) ostatných členov ortoepickej komisie, v akej miere prijal ich požiadavky a využil ich skúsenosti, dostávame náznakovú odpoveď v jednej z príloh (časť *C): O literatúre a prameňoch.* V nej Á. Kráľ konštatuje: *Pravidlá slovenskej výslovnosti vznikli v stálom kontakte s ortoepickou komisiou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, no v detailoch a v mnohých formuláciách sú poznačené autorovým prístupom k skúmaným a opisovaným ortoepickým javom.*

V ďalšej časti ukážeme, v čom sa prejavil autorov prístup ku skúmaným (opisovaným) ortoepickým javom, a naznačíme rozdiely uplatnené proti doterajšej tradícii, názorne vystupujúce pri zmenených a nových transkripčných znakoch zachytávajúcich základnú i variantnú realizáciu jednotlivých hlások.

5. *a)* Vodorovne prečiarknuté litery *m* a *n* označujú pozičné varianty daných spoluhlások, pritom takéto *m* označuje pernozubný variant spoluhlásky *m* (napr. v slove *framforec*) a takéto *n* označuje spoluhlásku *n* s oslabeným záverom. Pozičný variant *m* sa uvádza i vo výslovnostnom slovníku, naproti tomu pozičný variant *n* sa konštatuje iba

vo výkladovej časti. Predtým (Bartek, Stanislav) sa obidva varianty síce konštatovali, ale sa pri ortoepických zápisoch nezaznačovali. Vychádzalo sa z toho, že v prirodzenej výslovnosti sa ich realizácia dodržiava i bez vyznačovania osobitnou transkripčnou literou.

b) Polosamohláskové *i* ako prvú časť dvojhlások *ia, ie, iu,* ale aj ako pozičný variant spoluhlásky *j* zaznačuje Á. Kráľ transkripčným znakom *ĭ* a polosamohláskové *u* v dvojhláske *ŭo (ô),* ale i pozičný variant spoluhlásky *v* zaznačuje obdobným transkripčným znakom *ŭ,* teda znakom príslušnej hlásky s malým háčikom nad ním, podobajúcim sa na mäkčeň, napr. *ďĭeťa, ľeťĭa, fčeľĭu (kašičku), daĭ, naĭľepší, kŭoň, praŭda, s ťeboŭ.* Predtým sa polosamohláskové *i* a *u* (Bartek, Stanislav a nárečové zápisy) zaznačovali malým oblúčikom pod písmenom, teda ako *i̯, u̯,* napr. *ďi̯eťa, ľeťia, fčeľi̯u (kašicku), dai̯, nai̯ľepší, ku̯oň, prau̯da, s ťebou̯.* Nový spôsob zapisovania polosamohláskového *i* a *u* ako *ĭ, ŭ* zvyšuje častotu nadriadkových rozlišovacích značiek, tým preťažuje (pri zrakovom vnímaní) hornú časť litier, resp. celého súvislého zápisu (psychologický aspekt) a navyše háčiky nad literami *(ĭ, ŭ)* podobajúce sa na mäkčene narúšajú prehľadnosť i zreteľnosť transkripcie; porov. *ďieŭča,* predtým *ďieu̯ča,* lebo značka polosamohláskovosti sa neraz dostáva do bezprostrednej blízkosti s veľmi podobným mäkčeňom. Starší spôsob transkripcie rovnomernejšie distribuoval značky nad literami a pod nimi a navyše nesťažoval vnímanie rozdielu medzi značkou polosamohlásky a mäkčeňa — a tak bol prehľadnejší.

c) Za oveľa závažnejšie pokladáme v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* dôsledné zaznačovanie takzvaného šumového variantu spoluhlásky *v* osobitnou transkripčnou literou *w.* A tak sa potom spoluhláska *v* v ortoepii zaznačuje troma literami, ako *v,* ako *ŭ* a napokon ako *w;* pritom literami *w* a *ŭ* sa zaznačujú jej pozičné varianty. O litere *w,* ktorá sa dôsledne uplatňuje i vo výslovnostnom slovníku, Á. Kráľ konštatuje: *Znakom (w) označujeme pernozubnú úžinovú znelú šumovú ústnu spoluhlásku. M i e s t o m a s p ô s o b o m a r t i k u l á c i e s a n e l í š i o d (v).* (Riedil G. H.) *Líši sa však od neho šumovosťou: (w) je šumová spoluhláska, (v) je sonóra. Šumovosťou sa (w) podobá na (f), od ktorého sa líši iba znelosťou. Spoluhlásky (w, f) tvoria znelostný pár* (s. 43). Doplníme si to ešte zdôrazneným konštatovaním: *Spoluhláska* f *nie je neznelým párom (protikladom) spoluhlásky* v (s. 70). Na nasledujúcej strane sa uvádza, v ktorých pozíciách sa vyslovuje *v: Spoluhláska* v *sa vyslovuje na začiatku slabiky (pred vrcholom slabiky), kde sa píše* v, *a to pred samohláskou, pred slabičným* r̥, l̥, ŕ̥, ĺ̥ *a pred* r, l, ľ, j, *resp.* n, ň (porov. s. 73 a 122). — Uvedieme príklady: *voda, vetrík, sviatok, v oku, vr̥x, vl̥k, vŕba, vĺča, vlak, vľek, vľiecť, v roku, v loďi, v jame.* Naproti tomu výslovnostný

slovník ukazuje, že *v* pred *n* a *ň* sa môže realizovať ako *v* alebo ako *w* (s. 573, pozri aj na s. 123 v § 122).

Autor *Pravidiel slovenskej výslovnosti* zaviedol transkripčný znak *w* a určil jeho pozíciu, hláskové okolie. Pritom fonetickú transkripciu definuje takto: *Fonetická transkripcia je sústava grafických značiek a znakov, ktoré priraďujeme k jednoznačne definovaným artikulačným a akustickým prvkom reči. Zakladá sa na zásade, že každý (sluchom zachytiteľný) odlišný zvuk musí v nej mať osobitný znak.* (Príručný slovník slovenskej výslovnosti, s. 16) — Ak sa však — ako sme citovali — *[w]* miestom a spôsobom artikulácie nelíši od *[v]*, na základe čoho tieto dva spoluhláskové zvuky používatelia spisovnej slovenčiny rozlíšia a majú rozlišovať? Treba povedať, že toto odlišovanie nemá oporu ani v artikulácii, ani v sluchovom pozorovaní vlastného zvukového prejavu, ani v počúvaní prejavov druhých ľudí. Je to teda rozlišovanie priamo neuvedomované, iba požadované, a hádam ako-tak opreté o strojové fonetické záznamy. Oslabuje ho aj konštatovanie, že v istých pozíciách možno realizovať *w* alebo *v*.

Nevidíme rozumný dôvod, prečo by sa v ortoepii malo žiadať presné odlišovanie *[v]* od *[w]*, keď toto odlíšenie nie je opreté ani artikulačne, ani akusticky, a teda nie je ani fixované vo vedomí. Ani Slováci s jemným jazykovým povedomím neodlišujú — krátko povedané — to *v*, ktoré vyslovia v slove *voda*, od toho *v*, ktoré vyslovia v slove *vdova*. (Porov. celé rady slov s *v* a s *w* na začiatku vo výslovnostnom slovníku.) A keď tento rozdiel nie je zreteľný, stráca oporu aj poučka o jeho uplatňovaní. Už počas rokovaní ortoepickej komisie sme zastávali stanovisko, že rozlišovanie zvukov *[w]* a *[v]* v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* netreba uplatniť (požadovať) a keď sa predsa uplatní, bude papierové. Poučku sa, pravdaže, možno naučiť, ibaže prirodzená výslovnosť sa ňou nebude spravovať.

V slovenskej ortoepii aj dnes vystačíme s rozlišovaním transkripčného znaku *v* (zhodného s pravopisnou literou) a transkripčného znaku *u̯*, resp. *ŭ*, a pritom nepôjde azda o dajaké popularizačné zjednodušenie, ale o fonologickú (funkčnú) abstrakciu, ktorá našla oporu aj v slovenskej ortografii. — Litera (graféma) *w* sa môže uplatňovať pri fonetických výskumoch, ale neradíme ju definitívne zaviesť do ortoepie, lebo tam by mohla vyvolávať iba pocit neistoty, a to je neželateľný moment v jazykovej kultúre.

Fonetický variant spoluhlásky *v* transkribovaný v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* ako *w* nie je v jazykovom povedomí Slovákov opretý — napríklad tak ako zadopodnebné *n* v slovách *vínko, banka, strunga*, a preto by sme ho mali ponechať fonetickému výskumu. (Ani tam si s jeho subtílnosťou dosť dobre neporadíme, ako ukazujú prípady „alebo *w*, alebo *v*".) A tak aj v ortoepii vystačíme so znelostným

párom *f* — *v*, pričom znelá spoluhláska *v* má pozičný variant *u̯*, resp. *ŭ*. Tak ako vystačíme so znelostným párom *x* — *h* (*x* = ch), pričom znelá spoluhláska *h* má pozičný variant *γ*. (Tu a teraz ponechávame bokom problém, či *v* možno naozaj hodnotiť ako sonórnu spoluhlásku.)

d) Okrem znaku *w* použil Á. Kráľ vo vyslovnostnom slovníku pomocný znak *ə* s vlnovkou nad znakom (pre e-ový nosový pazvuk); používa ho v upozorneniach na nesprávnu, ale pritom celkom exkluzívnu (dalo by sa povedať, rozglejenú) výslovnosť, za upozornením *nie* (že sa tak vyslovovať nemá), napr. **invalid** *invali(t/d)* ..., nie *iəva-*; **invázia** *invaz* ..., nie *iəvá-*, **inžinier** *inžiňier*, nie *iəži-* ani *iži-* (porov. celý stĺpec na s. 205). — Na takúto nedbajskú výslovnosť sa upozorňuje aj pri slovách na s. 320 — 324, ale aj 302, napr. **konštrukcia** *konštrukc* ... nie *koəštruk-*; **konventor** ... nie *koəver-* (porov. aj na s. 546 **transfúzia** ..., nie *traəs-*). Nazdávame sa, že upozornením *nie* sa majú uvádzať iba časté chyby, a nie takéto výslovnostné výlučnosti. Pozoruhodné je pritom, že tieto okrajové upozornenia autor zaviedol iba v *Pravidlách slovenskej výslovnosti*, a teda vlastne až v treťom vydaní výslovnostného slovníka.

e) Za upozornením *nie* sa uvádza i taká krajná výslovnosť ako **vykročiť** ..., nie *vigro-*, **klietka** *klietka*, nie *gl-* (porov. v 1. a 2. vyd. slovníka aj **krok** *krok/g*, nie *grok/k*). — Pre koho sú takéto upozornenia? Pre cudzinca, čo sa učí po slovensky? (To by ich muselo byť oveľa-oveľa viacej!) Ibaže pre slovenského používateľa príručky majú čudnú príchuť.

f) Do výslovnostného slovníka zaradil autor i také slová, čo nezodpovedajú lexikálnej a gramatickej norme, napr. *varianta* (podľa gramatickej normy ten *variant*). Pre slová tohto rázu má autor také odôvodnenie, že používateľ ich v dajakom texte môže stretnúť. Do výslovnostného slovníka by sa nemali dostať slová, ktoré odporujú kodifikovanej norme. Problém rozsahu výslovnostného slovníka ako súčasti *Pravidiel slovenskej výslovnosti* netreba širšie rozvádzať. Podľa našej mienky každý informovanejší čitateľ usúdi, že slovník mohol byť menší, lebo používateľmi *Pravidiel slovenskej výslovnosti* sú (predovšetkým) Slováci a že medzi výkladovou časťou príručky a slovníkom je vnútorná zviazanosť.

6. Na začiatku sme zdôraznili, že posledná (a veľmi úspešná) úprava slovenského pravopisu celkom prirodzene viedla k výraznému zblíženiu pravopisu so správnou výslovnosťou. Tento zdravý interný jazykový princíp by sa mal výraznejšie uplatňovať i v opačnom smere od výslovnosti k pravopisu. Myslíme tým na pozorné únosné zblíženie ortoepickej transkripcie s ortografiou v rámci spisovnej slovenčiny, a teda bez ohľadu na požiadavky medzinárodnej fonetickej transkripcie.

Presný fonetický záznam hovoreného prejavu a jeho ortoepický zápis totiž sú dve odlišné veci.

7. Slovenská verejnosť dostala rozsiahle *Pravidlá slovenskej výslovnosti.* Ich autor Á. Kráľ ich predkladá ako dielo kodifikujúce spisovnú slovenskú výslovnosť, a za ktoré je vlastne zodpovedná celá ortoepická komisia... To je pravda, no tá zodpovednosť nie je rovnomerná. Nazdávame sa, že kodifikačný dosah *Pravidiel slovenskej výslovnosti* by mohol byť výdatnejší, keby si ich autor bol ešte rozvážnejšie pribral na pomoc vedomostný, ale i skúsenostný potenciál komisie.

Dve vydania *Príručného slovníka slovenskej výslovnosti,* ale i kompletné *Pravidlá slovenskej výslovnosti* vyšli v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, hoci príprava normatívnej výslovnostnej príručky mala za cieľ dať v nej paralelu *Pravidiel slovenského pravopisu,* a teda mala ju vydať Slovenská akadémia vied.

Nazdávame sa, že tento cieľ má slovenská jazykoveda sledovať ďalej. Pri jeho realizovaní mal by autor pozornejšie prihliadať na doterajšiu ortoepickú tradíciu (vrátane transkripcie), dôslednejšie využiť teoretickú a skúsenostnú základňu poradného zboru jazykovedcov (akým bola ortoepická komisia). V záujme jazykovej kultúry by mal zmierniť svoje vyhranené fonetické hľadisko a z neho prameniaci detailistický a nástojčivý rigorizmus.

8. Nazdávame sa, že *Pravidlá slovenskej výslovnosti* síce završujú istú etapu v danom okruhu normovania spisovnej slovenčiny, ale ju neuzavierajú. Slovenská jazykoveda má v nich mnohostranné poučenia do práce na koncipovaní a vydávaní ďalších kodifikačných príručiek.

Fedákova 28, Bratislava

Využívanie zvukovo blízkych slov

JANA BENKOVIČOVÁ

V slovnej zásobe sa stretávame s prípadmi, ktoré protirečia „logickej" požiadavke, aby bol pomer medzi zvukovou a významovou stránkou slova 1 : 1, čiže aby sa na jeden hláskový komplex viazal iba jeden význam, resp. aby sa každý osobitný význam vyjadril osobitným hláskovým komplexom. Súmernosť medzi zvukovou a významovou stránkou slova sa porušuje napr. v týchto prípadoch: *čelo*[1] vo význame „predná časť hlavy" a *čelo*[2] vo význame „hudobný nástroj" (homony-

má, t. j. rovnozvučné slová bez významovej súvislosti), *marhuľa* s významom „istý druh ovocného stromu" a s významom „plod tohto stromu" (polysémia, t. j. viacvýznamovosť), *nasvedčovať* a *nasviedčať*, *kúpalisko* a *kúpalište* (varianty, pri ktorých odlišnosti vo zvukovej stránke nezodpovedá odlišnosť vo významovej stránke — ide o významovo totožné slová), *lákavý* a *vábivý* (synonymá; jeden význam je vyjadrený dvoma úplne odlišnými hláskovými komplexmi). Pravda, nesúmernosť medzi zvukovou a významovou stránkou v spomínaných prípadoch nevyvoláva žiadne ťažkosti v dorozumievaní, často slúži ako prostriedok na dosahovanie osobitného účinku v reči (o štylistickom využívaní týchto javov porov. Mistrík, 1985).

Uvedené príklady na nesúmernosť medzi hláskovou stránkou a významom slov ukazujú, že hláskový komplex mnohých slov „falošne" naznačuje ich významovú stránku. Najmarkantnejšie sa to prejavuje pri homonymách a úplných synonymách, pri ktorých sa úplná zvuková totožnosť (*čelo*[1] — *čelo*[2]), resp. odlišnosť (*vábivý* — *lákavý*) nespája — v protiklade s „logikou" očakávania — s úplnou významovou totožnosťou, resp. odlišnosťou, ale práve naopak. „Logicky" sa očakáva, že *a)* zvuková totožnosť je spätá s významovou totožnosťou, *b)* úplná zvuková odlišnosť je spojená s úplnou významovou odlišnosťou a *c)* čiastočné rozdiely v zvukovej stránke slova sa prejavia v čiastočných rozdieloch v ich významoch. V slovnej zásobe nachádzame, prirodzene, aj takéto prípady. Požiadavke a) a b) vyhovujú jednovýznamové slová, ktoré sa úplne alebo výrazne vzájomne odlišujú svojou hláskovou stránkou. Ide o bežné významovo ani zvukovo nesúvisiace slová, ako napr. *bosý, krutý, iluzórny, hrboľatý, energický* a pod. Požiadavke c) zodpovedajú slová, ktoré sú v paronymickom vzťahu, t. j. paronymá. Paronymám sa u nás dosiaľ venovala iba malá pozornosť, preto si tento jav stručne objasníme, pričom budeme vychádzať z vlastnej rozsiahlejšej základnej štúdie o tejto otázke (Benkovičová — Dolník, 1986).

J. Mistrík (1985, s. 131) paronymá vymedzuje ako slová s podobným znením, zhodnou gramatickou príslušnosťou, ale odlišným obsahom. Priraďuje k nim dvojice slov ako *syčať — sypať, útek — úsek, križovka — križovatka, mesto — miesto, podtón — poltón, vdych — výdych, ovinúť — obvinúť*, teda slová, ktoré nemajú významovú súvislosť, ale aj slová, ktoré sú významovo viac alebo menej zviazané. Poukazuje aj na to, že paronymá sú podobným javom ako homonymá, lebo aj pri homonymách ide o formálnu zhodu slov. Pravda, o podobnosti paroným s homonymami môžeme hovoriť v závislosti od toho, či paronymá vymedzíme ako slová, ktoré sú príbuzné zvukovo aj významovo, a či len ako slová, ktoré sa čiastočne zhodujú iba vo zvukovej stránke. Ak berieme do úvahy to, čo sme povedali vyššie o sú-

mernosti a nesúmernosti medzi zvukovou a významovou stránkou slov, ukazuje sa, že paronymá sa včleňujú medzi tie prípady, pri ktorých medzi významovou a zvukovou stránkou je istá súmernosť, totiž istej zvukovej odlišnosti zodpovedá istá významová odlišnosť. Paronymá sa teda zaraďujú medzi javy, ktoré svojou zvukovou stránkou sú podobné homonymám a svojou významovou stránkou synonymám. Z istého hľadiska túto triedu môžeme charakterizovať tak, že istá obmena hláskovej stránky slova má za následok istú zmenu významu. Vzťah medzi zvukovou a významovou stránkou tu zodpovedá „logike" očakávania, zmena vo zvukovej stránke signalizuje zmenu vo významovej stránke slov.

Zvuková podobnosť slov sa spája s významovou podobnosťou rozličnej miery a rozličného druhu. Môže ísť o úplne blízky, synonymický vzťah *(preskúmať — vyskúmať, okrasa — príkrasa, nastrašený — vystrašený)*, o protikladný, antonymický vzťah *(príliv — odliv, odkvitnúť — rozkvitnúť, cvičiteľ — cvičenec)* alebo o voľnejší vzťah *(zberateľ — zberač, priestorový — priestorný, preliať — doliať)*. Také slová, pri ktorých zvuková príbuznosť (t. j. čiastočná zhoda) je spätá s istou významovou príbuznosťou, označujeme ako paronymizované. Spomínané príklady ukazujú, že medzi paronymizovanými slovami nachádzame paronymické synonymá čiže slová, ktoré sú zvukovo príbuzné a významovo veľmi blízke, a paronymické antonymá čiže slová, ktoré sú zvukovo príbuzné a významovo protikladné, ako aj dvojice typu *mesto — miesto, tvar — útvar, tvor — výtvor*, ktoré tvoria paronymizované slová v užšom zmysle. Medzi paronymizované slová (v širšom zmysle) sa včleňujú pravé paronymá. Pravé paronymá sa vyznačujú úplnou súmernosťou medzi zvukovou a významovou stránkou a zahŕňajú prípady ako *rozumný — rozumový, dažďový — daždivý, zberateľ — zberač, škodný — škodlivý, drevený — drevitý, srdcový — srdečný, preliať — doliať, lesný — lesnatý, nositeľ — nosič, záhradkár — záhradník, pracovňa — pracovisko; kňučať — skučať, štrkať — štrngať, hltan — hrtan, strmina — stržina, strach — strasť* atď. Úplná súmernosť medzi zvukovou stránkou a významom je daná tým, že každý člen paronymickej dvojice má popri zhodnom zvukovom a významovom prvku aj svoj odlišujúci prvok, pričom ich významová príbuznosť nedosahuje mieru synonymickej príbuznosti (čiže sa odlišujú od paronymických synoným).

Medzi paronymá, ba ani paronymizované slová v širšom chápaní sa teda nezaraďujú slová, ktoré sú iba vo vzťahu zvukovej príbuznosti, napr. *biť — piť — šiť — viť, rok — roh — roj — boj — znoj — kroj, brada — zrada— rada — rad* (vyššie sme poukázali na to, že sa aj tieto prípady niekedy priraďujú k paronymám). Vzhľadom na ich zvukovú podobnosť a diametrálnu významovú odlišnosť majú tieto slová

blízko k homonymám a nazývame ich homonymizované slová. V závislosti od stupňa zvukovej príbuznosti môžeme hovoriť o rozličnom stupni homonymizovaných slov. Vzťah medzi homonymizovanými slovami sa môže zmeniť v kontexte, reči, a to na základe toho, že ich hovoriaci použije tak, aby sa dostali do významového vzťahu. To znamená, že tieto slová môžu nadobudnúť v reči, kontexte vlastnosť paronymizovaných slov, resp. paroným. V týchto prípadoch hovoríme o rečových (kontextových) paronymách. Tento jav si všimla napr. aj sovietska lingvistka T. B. Nazarova (1986), ktorá hovorí o paronymickej atrakcii ako o svojráznom rečovom jave, ktorý sa zakladá na zámernom významovom zblížení zvukovo príbuzných slov. U nás opísala tento jav K. Buzássyová (1984) v rámci skúmania kontrapunktu významu a výrazu v esejistickom texte. Ako kontrapunkt významu a výrazu označuje jav, pri ktorom istá odlišnosť vo význame slov je v súhre s posunom vo zvukovom stvárnení príslušných výrazov, významová odlišnosť je teda signalizovaná zvukovou odlišnosťou (je to zrejme jav, ktorý sme označili ako paronymizácia). Za centrálny typ významového a výrazového kontrapunktu K. Buzássyová považuje tie prípady, ktoré zahŕňajú aj rečové paronymá, resp. paronymizované slová v našom chápaní (poukazuje na štylistické využitie dvojíc ako *hudba — huba, aktuálny — akútny, bytosti — byty*).

Rečové paronymá (a paronymizované slová) majú osobitný sémanticko-štylistický účinok. Ukážeme, ako sa rečové paronymá využívajú v súčasnej slovenskej poézii. Sústredíme sa najmä na otázku, ako nastáva významové zblíženie zvukovo náhodne príbuzných slov čiže ako sa paronymizujú homonymizované slová. Z modernej slovenskej poézie vyberáme ako príklady dvojice slov *heslo — veslo, blčať — mlčať, bláznenie — blúznenie, biť — žiť, smutný — mútny, dobro — modro, jahôdka — lahôdka.*

Prvú dvojicu slov nachádzame v básni J. Smreka *Také divné* z antológie slovenskej ľúbosnej poézie *S tebou a bez teba:*

... ústa moje cez rok celý
kvitnú kvetmi tvojich perí,
meno moje ti je heslom,
tvoja ruka mojím veslom ...

Dvojica *heslom — veslom* mimo kontextu nie je významovo spätá. Ale je zrejmé, že v kontexte tejto básne sa tieto slovné tvary nevyužívajú len ako rýmotvorné prostriedky, lež aj na zvýraznenie istého významu. Zvýrazňuje sa význam „riadiť, usmerňovať" (vlastný život), a to tak, že tento význam vyplýva z konfrontácie slov *heslo — veslo* v danom kontexte. Tento spájací význam sa vysúva do popredia prostredníctvom kľúčového kontextového slova *ruka* (význam sa aktuali-

zuje). Spojenie *tvoja ruka mojím veslom* vyvoláva asociáciu riadenia, usmerňovania (života), ktorá sa prenáša aj na význam slova *heslom*. Konštrukcia *meno moje ti je heslom* sa potom interpretuje tak, že „koncentrovaná myšlienka" (význam slova *heslo*), ktorej obsahom je veľmi blízky človek (skrýva sa za výrazom *meno moje*), je riadiacim, usmerňujúcim „heslom" vlastného života.

Podobný jav nachádzame v básni M. Rúfusa *Sestrička* zo zbierky *Kniha rozprávok:*

Pomôžte preniesť údel surový.
Celá sa trápim, strašným ohňom blčím.
Že hrešíme proti láske k mužovi,
keď z lásky ku vám takto kruto mlčím.

Tvary *blčím — mlčím* tu spája význam „trápenie, mučenie". Kľúčovým aktualizovaným kontextovým prvkom je slovo *trápiť sa,* pomocou ktorého sa pri slove *blčať* vyvoláva predstava o trápení, mukách. Tento význam (aj pomocou širšieho kontextu) sa prenáša na význam slova *mlčať (kruto mlčím* tu znamená „veľmi sa trápim").

V básni P. Koyša *Poznámky o žiarlivosti* zo zbierky *Plač za láskou* sa stretávame s týmto dvojverším:

Žiarlim v milovaní, až bláznim,
veď bláznenie je skrášlené blúznenie.

Význam slov *bláznenie* a *blúznenie* môže mať kladný alebo záporný hodnotiaci prvok. Kontextové slovo *skrášlený* aktualizuje kladný prvok, ktorý spája obidve slová, takže slovo *bláznenie* sa interpretuje ako „príjemnosť" pri prežívaní lásky, ktorej sprievodným príznakom je aj žiarlivosť.

Trocha odlišné prípady predstavujú dvojice slovných tvarov *bije — žije, smutné — mútne* a *dobra — modra,* ktoré nachádzame v týchto veršoch:

... mlado nejak srdce bije,
hľa, veď ešte z detstva žije
i môj snehuliak.

(A. Plávka, báseň *Zimná* z Antológie slovenskej poézie XX. storočia)

Ach, krvavé je toto číslo smutné,
čo stieklo zo žíl v oceány mútne
na cesty bolestné...

(F. Hečko, báseň *Stratení* z Antológie slovenskej poézie XX. storočia)

... ako trpezlivo more vysychá a stúpa do oblohy,
aby jej nebolo tak sladko a tak jednotvárne belaso,
lebo aj z dobra modra dá sa oslepnúť ...

(P. Koyš, báseň *Túžba po mori*
zo zbierky Tvrdze)

Kým v predchádzajúcich prípadoch sa aktualizoval istý obsahový prvok v jednom slove, ktorý sa preniesol na význam druhého slova, a tak sa tieto slová dostali do významovej súvislosti, v týchto prípadoch sa tiež aktualizuje istý obsahový prvok pri jednom slove, ale ten sa neprenáša na význam druhého slova, lebo je s ním zhodný. Tieto slová sa teda významovo tak zbližujú, že nadobúdajú synonymickú povahu (ide o rečové paronymické synonymá). Vo verši *mlado nejak srdce bije* sa význam slova *biť* zbližuje s významom slova *žiť (z detstva žije)*. Spojenie *v oceány mútne* vyvoláva predstavu smútku (mútna voda oceána, po ktorom sa naši vysťahovalci plavili do cudzej krajiny) čiže význam tvaru *mútne* sa zbližuje s významom slova *smutné*. V tretej ukážke sa slovo *modro* spája s morom a jasnou oblohou, čo vyvoláva pocit príjemnosti, dobra.

Zaujímavá je dvojica slov *jahôdka* — *lahôdka* v básni P. Koyša *Jahôdka* zo zbierky *Rosa:*

Tohto leta prvá jahôdka.
Aká je to samozrejmá vec
— zakvitnúť a zabronieť sa,
stať sa jahodou.
Ani náhodou nič nie je lahôdka
prírody. Zákon samozrejmosti.

Obidve slová sú v kontexte od seba značne vzdialené, ale napriek tomu sa dostávajú do významovej súvislosti. V blízkom kontexte obidvoch slov sa vyskytujú zhodné aktualizačné slová *samozrejmý* a *samozrejmosť*. Slová *jahôdka* a *lahôdka* vyvolávajú aj mimo kontextu predstavu významovej spolupatričnosti, ale mimotextovú významovú súvislosť prekrýva spájací aktualizovaný obsahový prvok „samozrejmosť", ktorým sa zvýrazňuje myšlienka zákona prírody.

Na záver poznamenávame, že rečové paronymá sa nevyužívajú len v poézii alebo v eseji (porov. citovaný článok K. Buzássyovej), ale napr. aj v aforizmoch. Zvuková príbuznosť slov, ktoré sa v kontexte zbližujú aj významovo, zvýrazňuje myšlienkový náboj aforizmu; porov. napr. tieto aforizmy:

Okrem chorôb z povolania poznáme už aj choroby z povaľovania

(Zdravie, 1986, č. 3); *Niekto je zásobovač podnikový, niekto podnikavý* (Roháč, 1986, s. 11).

Vysoká vojenská technická škola ČSSP
Liptovský Mikuláš

LITERATÚRA

BENKOVIČOVÁ, J. — DOLNÍK, J.: Formálno-sémantické obmieňanie slova a poronymá. Slovenská reč, *51*, 1986, s. 153—162.
BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte. Slovenská reč, *49*, 1984, s. 337—344.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
NAZAROVA, T. B.: Ob integrativnom podchode k javlenijam leksiki (na materiale anglijskogo jazyka). Vestnik Moskovskogo universiteta, serija 9 — filologija, 1986, č. 1, s. 53—61.

Pomenovania typu áčko

LADISLAV DVONČ

O pomenovaniach typu *áčko,* teda pomenovaniach tvorených príponou *-čko* od označení jednotlivých hlások, resp. písmen, v súvislosti s módou zbierať céčka, t. j. písmená *C* ako isté výrobky, zmieňuje sa J. Pavlovič *(Áčko, béčko, céčko . . .,* Nedeľná Pravda, *17*, 1984, č. 24, s. 7). Spomína pritom tieto pomenovania: *áčko, béčko, céčko, déčko, éčko, géčko, véčko.* Zároveň uvádza aj ženské podoby *áčka, béčka, céčka* atď. ako označenia tried v škole.

Možno všeobecne konštatovať, že pomenovania typu *áčko* sú dnes veľmi produktívne. Ukazuje na to veľmi výrečne stav v Slovníku slovenského jazyka, v ktorom sa z názvov tohto typu zaznamenáva iba derivát *áčko* (1. zv., 1959, s. 7). Slovo *áčko* má podľa tohto slovníka dva významy: 1. malé *a,* 2. tón *a.* Dôležité je, že slovo *áčko* nepatrí do neutrálnej slovnej zásoby, lebo v prvom prípade sa mu pripisuje hovorový ráz, v druhom slangový. Hovorový ráz majú aj ďalšie deriváty, ktoré spomína J. Pavlovič, na čo ukazuje aj spôsob písania takýchto výrazov. Píšu sa neraz v úvodzovkách, čím chcú autori textov naznačiť istú nezvyčajnosť alebo osobitnosť takýchto výrazov. Napr. *Kvety v „éčku"* (Večerník, 20. 9. 1985, s. 16).

Možno ďalej skúmať, ku ktorým samohláskam a spoluhláskam jestvujú deriváty typu *áčko.*

Jednotlivé samohlásky, či už krátke alebo dlhé, sa vyslovujú samostatne bez nejakej sprievodnej hlásky: *a, ä, o, e, u, i, á, é, ó, ú, í.* Pri samohláskach máme doložené deriváty *áčko* a *éčko,* pričom lexikograficky (v Slovníku slovenského jazyka) je zachytené iba slovo *áčko.* Iné deriváty tohto typu nemáme doložené, v jazykovej praxi sa však používajú, napr. *íčko, účko* a pod. Derivát *očko* (k samohláske *o)* by bol homonymný so slovom *očko,* ktoré je utvorené od slova *oko.* Pre homonymitu vznikajú tu ťažkosti alebo isté prekážky pri jeho používaní, hoci na druhej strane môže sa zasa takýto derivát použiť zámerne práve pre homonymitu, napr. *zbierať očká* (na dosiahnutie významovej nezreteľnosti).

Jednotlivé spoluhlásky sa bežne vyslovujú tak, že sa pridáva samohláska, napr. *b — bé, c — cé, f — ef, h — há.* Samohláska sa pritom pridáva za spoluhlásku, alebo sa kladie pred ňu. Najčastejšie ide o samohlásku *é* alebo *e,* popri nich býva samohláska *á (h — há, k — ká).* Spoluhláska z sa vyslovuje ako *zé* alebo *zet,* písmeno *x,* ktoré sa vyslovuje ako *ks* alebo *gz,* sa označuje alebo vyslovuje ako *iks.* Pri spoluhláskach alebo spoluhláskových písmenách J. Pavlovič spomína deriváty *béčko, céčko, déčko, géčko* a *véčko.* Máme doloženú aj podobu *téčko* v tomto prípade: *Fetoval Téčko* (Večerník, 21. 11. 1984, s. 4). Pravda, v tomto konkrétnom prípade pomenovaním *téčko,* resp. *Téčko* sa neoznačuje písmeno, ale istý výrobok označený písmenom *T.* To sa však týka nielen pomenovania *téčko* alebo *Téčko,* ale napr. aj pomenovania *véčko,* ktoré spomína J. Pavlovič. Pomenovaním *véčko* sa označuje písmeno *v* alebo *V,* ale prenesene sa môže označovať aj niečo, čo má súvis s týmito písmenami, napr. *Véčko v Bratislave* ako vysokoškolský klub *(V-klub).* Podobne pomenovaním *béčko* sa označuje nie iba písmeno, ale prenesene aj mužstvo, ktoré je označené písmenom *B: Béčko a jeho naj-* (Večerník, 29. 8. 1985, s. 7). K písmenu *j* alebo *J* sa derivát na *-čko* nespomína. Máme doloženú iba podobu *ječko* v deriváte *véhaječko,* ktorý je utvorený ku skratke *VHJ* (výrobná hospodárska jednotka): *Sú v ich véhaječku schopní ponúknuť nejakú protihodnotu* (Hlas ľudu, 10. 12. 1983, s. 3). Analogicky podľa podôb *béčko, céčko, déčko, géčko, téčko* a *véčko* (podľa podôb *bé, cé, dé, gé, té, vé* s dlhým *é,* ktoré sú základmi pri tvorení derivátov na *-čko)* možno predpokladať existenciu derivátu *jéčko* s dlhým *é.* Tu sa môže zdať dlhé *é* po *j* nezvyčajným, lebo *é* po *j* je napríklad v citoslovci *jé, jéj,* ináč nebýva. Spôsob tvorenia derivátov *béčko, céčko* atď. si však vynucuje aj utvorenie derivátu *jéčko* s dlhým *é* po *j.* V prospech tejto podoby hovorí aj derivát *céčko* s dlhým *é* po *c,* ktoré v domácich slovách býva iba výnimačne *(dcéra).*

Ak súhrnne zhodnotíme všetky deriváty na *-čko* k pomenovaniam spoluhlások (písmen), možno konštatovať, že sa tvoria v tých prípadoch, v ktorých je výslovnosť spoluhlásky s *é* a toto *é* nasleduje za spoluhláskou: *bé — béčko, cé — céčko, dé — déčko, gé — géčko, té — téčko, vé — véčko.* Ak sa spoluhláska vyslovuje so samohláskou *e* alebo *á* (samohláska *e* pred spoluhláskou, *á* za ňou), derivát na *-čko* sa bežne nevyskytuje, napr. *ef (f, F), há (h, H), ká (k, K), el (l, L), em (m, M), en (n, N), er (r, R), es (s, S), eš (š, Š).* Derivát na *-čko* nie je ani pri výraze *zet (z, Z)* alebo ďalšej podobe *zeta.* K výrazu *zeta* existuje iba derivát na *-ka,* ktorý má rovnaké významy ako výraz *zeta:* 1. motocykel československej výroby značky Zeta s malým obsahom valca, 2. písací stroj značky Zeta československej výroby (Slovník slovenského jazyka, 5. diel, Bratislava 1965, s. 594).

V Slovníku slovenského jazyka, ako sme už uviedli, sa pri slove *áčko* ako prvý spomína význam „malé *a*". Toto spracovanie nadväzuje na spracovanie v Slovníku spisovného jazyka slovenského od A. Jánošíka a E. Jónu (Martin, 1946—1949, s. 5), v ktorom sa *áčko* vysvetľuje ako „malé *a, hud.* udaný tón *a*" (na rozdiel od SSJ iba jeden význam). Slovami tohto typu sa však označuje nielen malé *a, b, c* atď., ale aj veľké *A, B, C,* na čo ukazuje práve módne zbieranie tzv. céčok alebo iných písmen, resp. výrobkov v podobe *C, D* a pod.

J. Pavlovič popri slovách typu *áčko* (podst. mená str. rodu) spomína aj deriváty typu *áčka* (podst. mená žen. rodu) ako označenia tried v škole. V SSJ sa slovo *áčka* nezaznamenáva, v 6. diele v doplnkoch sa uvádza slovo *áčkár* so štylistickým označením *hovor.* a s významom „žiak, športovec ap. označený písmenom *A (a),* patriaci do triedy, skupiny *A (a)*" (1968, s. 7). Výklad nie je úplne správny, nemôže ísť napr. o žiaka označeného písmenom *A,* ale žiaka chodiaceho do triedy označenej písmenom *A,* slovo *áčkár* však predstavuje nepochybne derivát slova *áčka.* V SSJ je už slovo *béčka* a z výkladu vyplýva, že ide o električku, ktorá je označená písmenom *B.* Slovo *béčka* sa tu hodnotí ako hovorové zastarané. Zdá sa, že tento výklad významu slova *béčka* je príliš viazaný na niekdajšiu konkrétnu situáciu v Bratislave, kde kedysi boli električky *A, B, C* (novšie sú všetky označované arabskými číslicami). Označenie slova ako hovorového je v tomto prípade správne, sotva však aj označenie, že ide o zastarané slovo. Slovo *béčka* by sme aj dnes použili na pomenovanie električky s písmenom *B.* Slovo *béčka* samo osebe nie je zastarané a môže sa pritom používať širšie, ako ukazuje už aj spomínaná zmienka J. Pavloviča o tom, že slová *áčka, béčka* atď. sa používajú ako označenia tried v škole. *Áčka, béčka, céčka* atď. môže byť električka označená písmenom *A, B, C* atď., môže to byť trieda v škole, môže to byť akákoľvek miestnosť s písmenom *A, B, C* atď. To znamená, že v lexikografických dielach, ale

aj v prácach o tvorení slov tohto typu sa musí ich význam vymedzovať širšie, aby sa postihli jednotlivé prípady ich používania, alebo sa musia uvádzať osobitne jednotlivé významy, ako je to pri výklade významovej stránky slova *áčko* v Slovníku slovenského jazyka.

Derivát *áčkár* (od subst. *áčka*), ktorý sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka, a prípadne iné podobné deriváty nás vedú k otázke, či neexistujú aj deriváty na *-ár* k slovám typu *áčko*. Nemáme ich konkrétne doložené, myslíme však, že sú možné, napr. *céčkár:* kto zbiera písmená *C*. Vzniká pritom otázka, či ide o viacvýznamové slová (napr. *céčkár* 1. žiak triedy *C*, 2. kto zbiera písmená *C*), alebo tu ide o homonymá (*céčkár*[1] — žiak triedy *C*, *céčkár*[2] — kto zbiera písmená *C*). Pretože odvodzovací základ býva rovnaký (pri *céčka* aj *céčko* je *céčk-*) a je tu aj tá istá prípona, nazdávame sa, že tu ide skôr o viacvýznamové slová.

Ako ukazuje tento náš rozbor, predstavujú pomenovania typu *áčko* istú uzavretú skupinu derivátov. Majú jednotnú podobu na *-čko* a sú štylisticky príznakové (hovorové alebo slangové). V našich príručkách, v ktorých sa hovorí o tvorení slov, sa takéto slová nespomínajú, bude však užitočné hovoriť o nich v budúcnosti ako o istej pevne uzavretej skupine slov, ktoré sa dajú taxatívne vypočítať. Keďže sa medzitým používanie takýchto slov neobyčajne rozšírilo, bude potrebné zaznamenať ich aj v lexikografických dielach, a to už aj preto, aby sa prispelo k ustáleniu podoby niektorých z nich, napr. *j, J — jéčko.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Množné číslo slov prax a syntax

Pri slove *prax* sa síce v našich gramatikách, v slovníkoch i v pravopisných príručkách zhodne uvádza genitív singuláru *praxe,* čím sa toto slovo ako substantívum ženského rodu jednoznačne priraďuje k vzoru *dlaň,* ale nikde sa neuvádzajú tvary množného čísla. Taký istý stav je aj pri slove *syntax.* Iných slov ženského rodu zakončených na *-x* v slovenčine predbežne niet.

Administratívna prax na vysokých školách si však vynútila aj používanie tvarov množného čísla, napr. pri hodnotení rozličných druhov praxe, v jazykovede zasa pri rozpracúvaní rozličných metód syntaktického opisu jazyka, resp. rozličných syntaxí.

Priradenie k vzoru *dlaň* sa veľmi jednoznačne odráža aj na tvare nominatívu plurálu, *praxe, syntaxe* a genitívu plurálu, *praxí, syntaxí,* ktoré sú v zhode so vzorom *dlaň.* Pochybnosti však môžu vznikať pri tvaroch datívu a lokálu plurálu. Pri vzore *dlaň,* ale aj pri vzore *kosť* sa totiž ako základné tvary uvádzajú podoby s pádovou príponou *-iam, -iach* a len výnimočne sa uplatňujú podoby *-ám, -ách,* napr. v tvaroch *kaderám, kaderách;* porov. aj podobnú výnimku pri slove *dvere: dverám, dverách.* Základné prípony sú tu *-iam, -iach* preto, že prevažná väčšina slov patriacich k vzoru *dlaň* a *kosť* je zakončená na mäkkú spoluhlásku alebo na pôvodne mäkkú spoluhlásku, aká je práve spoluhláska *s* (napr. v slove *hus*). Z toho by vyplývalo, že aj v slove *prax* by tvary datívu a lokálu pl. mali mať podobu *praxiam, praxiach.*

Treba si však uvedomiť, že koncové *-s* v prevzatých slovách má inú povahu než v domácich slovách, nikdy nebolo mäkké. Keby bolo mäkké, nemohlo by slovo *prax* patriť k vzoru *dlaň,* ale by patrilo k vzoru *kosť* (ako napr. *hus).* O nemäkkom charaktere koncového *-s* v prevzatých slovách svedčia aj varianty slovotvorných prípon *-ár/-iar, -áreň/-iareň.* Pri mužských podstatných menách zakončených na *-x,* resp. *-ks (bórax, latex, keks, koks)* poznáme ustálenú podobu *koksáreň,* ale mohli by sme si veľmi ľahko dotvoriť aj podoby *koksár, keksár, latexáreň, bóraxár.* Všetky tieto podoby ukazujú, že koncové *-s* tu nemá mäkký charakter, ktorý by vyžadoval podoby *koksiareň, bóraxiar.* Aj to podporuje tvary *praxám, praxách.*

Treba však nastoliť otázku, či pre konkrétne tvary je rozhodujúca kvalita hláskového zakončenia kmeňa alebo zaradenie do vzoru. Vývin pri používaní vkladného *ie* v genitíve plurálu typu *hospodárstiev, cigánstiev* ukazuje, že tu prestáva platiť zákonitosť zvukovej roviny (rytmické krátenie) a presadzuje sa veľmi jednoznačne zákonitosť morfologickej (tvarovej) roviny. Z toho vyplýva, že aj pri slovách *prax, syntax* by sa pádové prípony mali prispôsobiť príponám platným v celom vzore (t. j. *praxiam, syntaxiam, o praxiach, o syntaxiach)* a zachovať tak jednotnosť vzoru.

Ján Horecký

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Jánom Oravcom

8. mája 1986 sa predstavitelia slovenskej vedy a kultúry rozlúčili s profesorom slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre Jánom Oravcom, ktorý zomrel 1. mája t. r. Prinášame rozlúčkový prejav, ktorým sa s popredným slovenským jazykovedcom rozlúčil PhDr. Ján Kačala, DrSc., riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a hlavný redaktor časopisu Kultúra slova.

☆ ☆ ☆

Milý Janko,

je mimoriadne ťažké lúčiť sa navždy s človekom, ktorý ešte nedávno — tak ako napokon po celý svoj tvorivý život — bol plný pracovných plánov a energie určenej na ich splnenie. Je veľmi ťažké lúčiť sa navždy s popredným predstaviteľom slovenskej jazykovedy, ktorá od neho očakávala ešte mnohé ďalšie tvorivé činy, lebo práve nimi bol naplnený celý jeho pracovný život. Je neobyčajne ťažké lúčiť sa navždy s dobrým a priamym človekom, priateľom, ktorý mal pre každého vždy utešujúce, povzbudzujúce slovo vyplývajúce z hlboko ľudského vnútorného založenia a presvedčivého optimizmu. Napriek tomu neoblomné zákony života a smrti urobili túto rozlúčku nevyhnutnou.

A tak mi pripadla neradostná úloha rozlúčiť sa s prof. PhDr. Jánom Oravcom, DrSc., v mene slovenských jazykovedcov združených v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, ktorej bol Ján Oravec aktívnym členom od jej založenia a po niekoľko funkčných období aj zodpovedným funkcionárom. Lúčim sa s Tebou, milý Janko, v mene pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v ktorom si prežil veľkú časť svojho pracovného života — plných 25 rokov — a s ktorým si sa napevno zžil a nezabúdal si naň ani po odchode na Pedagogickú fakultu v Nitre, kde si sa realizoval vo svojom najvlastnejšom poslaní ako vysokoškolský učiteľ. Naopak, pomáhal si ústavu pri získavaní mladých talentovaných pracovníkov, spolupracoval si s ústavom pri organizovaní vedeckých podujatí, pri plnení výskumných úloh, pri budovaní archívov a v ďalších oblastiach. Tvoje pôsobenie v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a neskôr Tvoje návštevy na našom pracovisku zostanú v každodennom prúde života a ďalšej práce pri výskume slovenského jazyka ako svetlé body, ktoré nám budú pripomínať Tvoj pracovný zápal, Tvoju lásku k slovenčine ako k nášmu národnému pokladu a Tvoj optimistický prístup k povinnostiam. Lúčim sa s Tebou za spolupracovníkov v redakcii časopisu Kultúra slova, v ktorej si pôsobil ako iniciatívny člen od založenia časopisu v r. 1967 do konca svojho života. Napokon mi prichodí rozlúčiť sa s Tebou za priateľov, ktorých si mal v kruhoch jazykovedcov, učiteľov, redaktorov a iných kultúrnych pracovníkov veľké množstvo. Všetkých si si získaval svojím priamym postojom, srdečnosťou, veselosťou, ochotou ho-

cikedy pomôcť, zaujatosťou za slovenský jazyk a jeho všestranný výskum, za slovenskú kultúru, pracovnou obetavosťou a ďalšími kladnými ľudskými vlastnosťami, ktoré spôsobili, že sa Tvoji priatelia, dobrí známi aj noví známi cítili v Tvojej spoločnosti dobre. Keď navždy odchádza priateľ, odchádza tak, že ho nemožno nahradiť iným. Iba priateľstvo nám zostáva v spomienkach.

Zanechávaš za sebou rozsahom aj dosahom významné jazykovedné dielo, ktoré bude aj ďalej dôstojne reprezentovať nielen svojho tvorcu, ale aj slovenskú vedu a kultúru. Tvoj jazykovedný hlas najzvučnejšie zaznel v oblasti výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny, najmä jej gramatickej stavby. Tu nám budeš chýbať najväčšmi. Stránky, ktoré si chcel zapísať kapitolami do pripravovanej Syntaxe slovenského jazyka, zostanú nezaplnené. Ťažko nám bude nahrádzať Tvoju činnosť v okruhu jazykovej kultúry, ako aj všestrannú prácu v oblasti prípravy učiteľov a mladých vedeckých pracovníkov, v oblasti vyučovania slovenského jazyka a tvorby učebníc a ďalších učebných pomôcok a školských dokumentov.

Za Tvoje bohaté celoživotné dielo, bez ktorého by sme si dnes nevedeli predstaviť súčasnú slovenskú jazykovedu, za pekný ľudský príklad a za poskytované priateľstvo Ti patrí naše úprimné poďakovanie.

Česť Tvojej pamiatke!

Kniha o Metodovi

(Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho. Podľa pôvodného návrhu E. Paulinyho zostavil, komentár s poznámkami a chronológiu spracoval Š. Ondruš. Predslov napísal J. Dekan. Metodov život zrekonštruoval E. Pauliny. Preložili E. Pauliny a Š. Ondruš. Bratislava, Tatran 1985. 208 str.)

UNESCO zaradilo tisícsté výročie smrti prvoučiteľa veľkomoravských Slovienov Metoda medzi významné udalosti európskej a svetovej kultúry. Výročie Metodovej smrti podnietilo aj u nás bádateľský záujem o epochálne dielo zakladateľov slovanskej vzdelanosti a písomníctva Konštantína-Cyrila a Metoda. V širších kultúrno-historických súvislostiach sa skúmalo a hodnotilo ich dielo na medzinárodnej konferencii (12.—16. mája 1985 v Nitre a Břeclavi), ktorej ústrednou témou boli začiatky československej štátnosti a úloha slovanskej kultúry v európskych dejinách. Popri početných štúdiách a príležitostných článkoch vznikli aj monografické práce (R. Marsina: *Metodov boj*. Bratislava, Obzor 1985; R. Krajčovič: *Veľká Morava v tisícročí*. Bratislava, Tatran 1985). Syntézu svojho bádania v tejto oblasti mal v úmysle urobiť aj Eugen Pauliny. Pozoruhodný plán však nestihol realizovať; zomrel pri formulovaní rekonštrukcie Metodovho života (posledné slová Paulinyho rekonštrukcie môžu byť symbolické: *Metod mal veľmi ťažký život ...*). V intenciách pôvodnej koncepcie dielo dokončil — vlastne väčšiu časť spracoval — Šimon Ondruš, takže Paulinyho cenný zámer neostal torzom.

V predslove hodnotí J. Dekan dielo a odkaz solúnskych bratov vzhľadom na celkové mocenské rozloženie politických síl v Európe. Ukazuje, prečo pápežská stolica schválila používanie slovienskej liturgie na Veľkej Morave i proti tvrdošijnému odporu franského duchovenstva. Popri Bulharsku patrila

Veľká Morava k prvým európskym štátom, „ktoré svoju štátnosť budovali aj vďaka pôsobeniu solúnskych bratov na princípe národnej zvrchovanosti a nezávislosti" (s. 15). Nasleduje nedokončený „život Metoda v rekonštrukcii" (s. 17—37). Na základe dochovaných prameňov s nemalou dômyselnosťou a s ešte väčšou odvahou načrtáva E. Pauliny životné deje Metoda od jeho narodenia po Konštantínovu smrť. V niektorých bodoch vyvolá Paulinyho náčrt diskusiu (napr. podaný výklad o slovanskom etnickom pôvode Konštantína a Metoda neprijíma v záverečnej chronológii Metodovho života a diela ani Š. Ondruš; porov. s. 193).

Jadrom práce je slovenský preklad staroslovienskych, starobulharských, staroruských a staročeských textov, ktoré osvetľujú život a dielo Metoda alebo ukazujú vynikajúce prekladateľské a štylizačné majstrovstvo Metoda a jeho spolupracovníkov a žiakov. Texty preložili E. Pauliny a Š. Ondruš (väčšinu). Š. Ondruš pripojil k vybraným textom ich charakteristiku a poznámkový komentár z obsahového, kultúrno-historického a filologického hľadiska. Publikované texty, dochované zväčša v neskorších odpisoch, majú dokumentovať Metodov kultúrny odkaz a dedičstvo na Veľkej Morave (*Život Metoda* — tzv. Panónska legenda), u južných Slovanov (*Život Klimenta* — tzv. Bulharská legenda; *Pochvala Cyrilovi a Metodovi; Služba Metodovi*), v Čechách (z Kristiánovej legendy; *Život Crhu a Strachotu*); na Metodov kultúrny odkaz u východných Slovanov poukazuje úryvok z Nestorovej kroniky. Nasledujú úryvky z juridických textov (*Súdny zákonník pre svetských ľudí; Napomenutie k vladárom; Ustanovenia svätých otcov o pokání za vraždu a o každom hriechu*) a literárne texty modlitbového a kázňového obsahu (*Kánon na počesť sv. Dimitra Solúnskeho; Napomenutie k pokániu* — 2. časť Frizinských zlomkov a vynikajúca kázňová úvaha *Epifaniova homília*).

Ako vidieť, výber obsahuje štylisticky rozmanité texty; najstaršie príručky právneho poriadku u Slovanov, úryvky zo starých kroník a legiend (v súvislosti so Životom Metoda sa v komentári hovorí o prvej slovanskej literatúre faktu), oslavné chválospevy odzrkadľujúce byzantský kvetnatý rétorický štýl i umelecky pôsobivú básnickú homíliu, v ktorej sa prekrýva poézia s prózou. Texty sú preložené s dobrým porozumením pre jazykovo-štylistickú stránku originálu (Paulinyho preklady majú výraznejšiu historickú patinu). Pretože čitateľ má v ruke slovenskú podobu týchto textov, užitočné sú filologické komentáre k jazyku originálov. Pozornosť zasluhujú poznámky, ktorými sa zdôvodňuje „moravsko-panónsky" charakter takých pamiatok, ako je *Život Metodov* a *Súdny zákonník pre svetských ľudí* (tu by sa ešte dalo poukázať na historickú kontinuitu viacerých lexikálnych, resp. lexikálno-sémantických prvkov v starej slovenskej právnej terminológii). V komentároch sa pripomína aktívny podiel „domácej školy", najmä učeného Gorazda na utváraní kultúrneho jazyka na Veľkej Morave. Je pozoruhodné, že Ondrušove komentáre tu môžu nadväzovať na výskumy P. J. Šafárika.

Publikovanými textami sa približuje dnešnému čitateľovi vysoké umelecké majstrovstvo slovanských prvoučiteľov, ich spolupracovníkov a žiakov, ako aj bohatý kultúrny odkaz, ktorý zanechali v slovanskom svete. Keď uvážime, že mnohými z týchto diel sa fundoval staroslovienskyy a starobulharský kultúrny jazyk, tieto diela právom vzbudzujú úctu aj u dnešného čitateľa. Na rozvíjaní kultúrneho jazyka, ktorý dodnes žiari ako maják na prahu slovan-

skej kultúrnej histórie a vzdelanosti, mali v čase pôsobenia Konštantína-Cyrila a Metoda na Veľkej Morave dokázateľne podiel aj vzdelanci zo slovenského etnického územia (medzi západoslovanskými jazykovými prvkami staroslovienskych pamiatok sú aj špecificky slovenské prvky; porov. napr. *guditi* 1. „špiniť", 2. „hanobiť" — tak Š. Ondruš; *neprijaznъ* a iné).

Práce, ktoré vyšli pri príležitosti tisícstého výročia Metodovej smrti, sú záslužné a podnetné. Nemôžu však zastierať podlžnosť, ktorú má na tomto úseku slovenská slavistika. V nadväznosti na nové archeologické a historické výskumy by sa žiadalo zaradiť medzi aktuálne úlohy slovenskej slavistiky systematické štúdium cyrilometodovskej problematiky vo vzťahu k Veľkej Morave (a osobitne k nášmu etnickému územiu); veľkú pozornosť by si tu zaslúžilo osvetľovanie stôp kultúrneho jazyka veľkomoravských Slovienov najmä v slovenskej historickej lexike. Na viaceré súvislosti sa už poukázalo. Pracovisko pri Bulharskej akadémii vied v Sofii, zaoberajúce sa komplexným výskumom cyrilometodovskej problematiky (vedúci akad. P. Dinekov), by mohlo byť aj pre nás inšpirujúcim vzorom.

Vincent Blanár

SPYTOVALI STE SA

Kto je to ševkyňa? — J. Z. z Prievidze píše, že ho v jednom článku zarazilo slovo *ševkyňa*. Uvádza aj príslušný citát: *V cintoríne veľkého francúzskeho prístavu Marseille je socha istej ševkyne... Táto malá ševkyňa nevykonala nič svetoborného... Dala si odstrihnúť svoje krásne dlhé vlasy a predala ich za 50 frankov, aby mohla pomôcť svojmu ťažko chorému otcovi.* Náš pisateľ poznamenáva, že podľa obsahu článku by malo ísť asi o krajčírku, ktorá „niťami vytvára švy". Usudzuje, že slovo *ševkyňa* je prevzaté z češtiny, kde je odvodené od podstatného mena *švec*. Slovo *ševkyňa* teda nepokladá za slovenské, no chce si potvrdiť svoj názor u nás.

Slovo *ševkyňa* v súčasnej spisovnej slovenčine naozaj nie je bežné, ba niektorí používatelia ho môžu vnímať až ako umelo utvorené alebo prevzaté z iného jazyka. Treba však povedať, že v češtine slovo *ševkyňa* nejestvuje, nie je teda ani prechýlenou podobou substantíva *švec*. Niet tu ani významovej zhody, lebo české slovo *švec* značí „obuvník", kým výraz *ševkyňa* označuje ženu, ktorá šije šaty. V češtine sa žena s takýmto zamestnaním pomenúva slovami *švadlena* alebo *krejčová*. Je teda slovo *ševkyňa* utvorené umelo? Odpoveď nám dajú staršie slovníky slovenčiny. Už Anton Bernolák uvádza vo svojom Slowári slová *ševkyňa* i *krajčírka*, pričom výraz *ševkyňa* prekladá nemeckým *Näherin*, kým výraz *krajčírka* nemeckým slovom *Schneiderin*. *Ševkyňa* teda označovala všeobecne ženu, ktorá niečo (ihlou) šije. Výraz *krajčírka* má obsah trochu zúžený: u Bernoláka sa ním rozumie žena, ktorá šije, zhotovuje šaty, obyčajne ženské. Toto rozlišovanie je vlastne potrebné aj dnes, pretože ani v súčasnosti nenazývame ženu, ktorá šije, zošíva isté časti odevov alebo iných textilných výrobkov v sériovej výrobe, krajčírkou, ale

šičkou. Slovo *šička* teda nahrádza staršie slovo *ševkyňa*, ktoré sa ešte v Tvrdého Slovenskom frazeologickom slovníku (1933) uvádza ako bezpríznakové, no už v Slovníku slovenského jazyka (1964) a v Zaunerovej Praktickej príručke slovenského pravopisu (1973) má označenie *trocha zastarané*. Dôkazom zastarávania slova *ševkyňa* v súčasnom jazyku je aj jeho výskyt v literatúre. V novšom dokladovom materiáli ho nachádzame iba u spisovateľov staršej generácie, napr. u M. Urbana *(Istej ševkyni kdesi v Poľsku roztatárený blesk uchytil spod nosa šijací stroj, zvaril ho, takže sa už nikdy nedal použiť)* — a zo súčasných spisovateľov napr. u K. Horáka *(Mať mi veru poctivou ševkyňou boli)*.

O tom, že slovo *ševkyňa* je domáceho pôvodu, najlepšie svedčia slovenské nárečia. Domov má najmä na strednom Slovensku: používalo sa (resp. ešte sa aj používa) predovšetkým na južnom strednom Slovensku, v okolí Zvolena, na Orave, no i v Turci a Liptove.

Pisateľovi z Prievidze zhŕňame odpoveď v tom zmysle, že slovo *ševkyňa* je staré slovenské slovo, ktoré vytlačilo z používania jednak jeho synonymum *krajčírka* a jednak novšie slovo *šička* pravidelne utvorené od slovesa *šiť*. Slovo *ševkyňa* je teda súčasťou spisovného jazyka, no má výrazný príznak zastaranosti.

Mária Pisárčiková

Prosím si dva miláčiky, či dvoch miláčikov? — S otázkou, ktoré z uvedených vyjadrení je správne, obrátil sa na nás čitateľ nášho časopisu. Tu je naša odpoveď:

Menom *miláčik* sa podľa Slovníka slovenského jazyka (1960, s. 147) pomenúva niekomu milá alebo u niekoho obľúbená osoba, pričom v hovorovom štýle sa slovo *miláčik* používa s expresívnym zafarbením ako dôverné nežné oslovenie. V obidvoch prípadoch teda ide o osobné meno, ktoré má v množnom čísle príponu podľa vzoru *chlap*. Slovo *miláčik* sa teda v obidvoch významoch skloňuje ako životné podstatné meno. Pravda, odpoveď na otázku sa touto konštatáciou vyčerpáva len spolovice, keďže spomenutý slovník ešte nezachytáva novší význam slova *miláčik*, známy mliečny výrobok. Pri kúpe väčšieho množstva sa často stretávame napr. s formuláciou *Prosím si dvoch miláčikov*. Tu je tvar akuz. plurálu nesprávny. V tomto prípade sa pomenovanie osoby *miláčik* zmenilo na názov výrobku, z čoho vyplýva, že slovo *miláčik* sa v množnom čísle skloňuje podľa neživotného vzoru *dub*. Chybné skloňovanie slova *miláčik* vo význame „mliečny výrobok" sa prejavuje najmä v tvare 4. pádu množného čísla — *miláčikov*. Ak ide o pomenúvanie viacerých kusov mliečneho výrobku, treba v jazykovej praxi nesprávny tvar nahrádzať spisovným tvarom *miláčiky*.

Jozef Pavlovič

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *20*, 1986, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1986. Register. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA